

6. Kucheruk O. Iliustrovana entsyklopediia istorii Ukrainy (vid naidavnishoho chasu do kintsia XVIII st.) / O. Kucheruk. – K., 1998. – 508 s.
7. Plokhii S.N. Papstvo i Ukraina: Politika rimskoi kurii na ukrainskikh zemliakh v XVI – XVII vv. / S.N. Plokhii. – K., 1989. – 212 s.
8. Polonska-Vasylenko N. Istoriiia Ukrainy: U 2 kn. Kn. 1. Do seredyny XVII stolittia / N. Polonska-Vasylenko. – K., 1993. – 343 s.
9. Rybalka I.K. Istoriiia Ukrainy. Ch.1. Vid naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII stolittia / I.K. Rybalka. – Kharkiv, 1995. – 247 s.
10. Sas P.M. Feodal'nye goroda Ukrainy v kontse XV – 60-kh godakh XVI v. / P.M. Sas. – K., 1963. – 711 s.
11. Subtelnyi O. Ukraina: Istoriiia / O.Subtelnyi. – K., 1996. – 512 s.
12. Ukraina pered vyzvolnoiu viinoiu 1648-1654 rr.: Zbirnyk dokumentiv. – K., 1946. – 430 s.
13. Shabul'do F.N. Zemli lugo-Zapadnoi Rusi v sostave Velikogo kniazhestva Litovskogo / F.N. Shabul'do. – K., 1987. – 332 s.

УДК 26(477.41)"18"

**Святненко Анна Василівна**  
кандидат історичних наук, доцент,  
Національна академія керівних кадрів  
культури і мистецтв  
e-mail: [sannaaa@ukr.net](mailto:sannaaa@ukr.net)

### **ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ПРОСВІТНИЦЬКІЙ СФЕРІ: перша половина XIX ст.**

Стаття присвячена науковому аналізу діяльності духовних навчальних закладів православного відомства Київської єпархії в першій половині XIX ст. Звертається увага на проблеми становлення мережі духовних шкіл, їх матеріального і фінансового забезпечення, формування вчительського складу і контингенту учнів.

*Ключові слова:* просвітницька діяльність, духовенство Київської єпархії, духовні навчальні заклади.

*Святненко Анна Васильевна, кандидат исторических наук, доцент, Национальная академия руководящих кадров культуры и искусства*

#### **Деятельность Киевской епархии в просветительской сфере: первая половина XIX в.**

Статья посвящена научному анализу деятельности духовных учебных заведений православного ведомства Киевской епархии в первой половине XIX в. Обращается внимание на проблемы становления сети духовных школ, их материального и финансового обеспечения, формирования учительского состава и контингента учащихся.

*Ключевые слова:* просветительская деятельность, духовенство Киевской епархии, духовные учебные заведения.

*Sviatnenko Anna, PhD in History, the professor of the social sciences chair, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*

#### **The activity of Kyiv eparchy in the educational sphere: the first half of the XIX century**

At the end of the XVIII century the imperial authority held the clerical administrative reform. Its result was the creation of practically new Kyiv Diocese. The church hierarchy faced the problem of supply the newly settled diocese of the educated Orthodox clergy.

The preparation of the lower clergy and providing primary education for future seminarians began from the establishment of the county and parish school network.

The bishops, local clergy were the main initiators of the establishment of new religious schools. Their efforts got great results. The number of religious schools has gradually increased. In 1840 there were 5 country and parish educational institutions in Kiev diocese. During the last decade of that period a network of schools did not change and did not meet the legal norms. According to them, it was allowed to have 30 parochial schools in every diocese, and the number of the country schools had to be equal to the number of county districts.

The attention focused on recruitment of students to school. The schools were crowded unequally. The diocesan rulers created the country school district for the balance of the students community. The absence of the habit of the learning and understanding of the advantages of the education made clergy use compulsory measures to attract clergy children to educational institutions.

The goal of the primary school was to educate to clergyman and priest children, but the children of civil people such as nobles, officials, merchants and soldiers studied there. Gradually, the access to enter such schools was limited for students by special instructions that were intended to transform schools into closed class ones.

The seminary board organized the activity of religious schools. The Reverends played the role of the major carers. The supervisors controlled the internal management of the schools. Typically, they were the arch priests and monks of the churches and abbeys, where the schools were situated. They had higher education, were highly moral people with responsible attitude to their duties. Therefore, they had to supply the schools of the pupils and teachers, to settle of school classrooms and provide schools with the necessary equipment, to monitor the progress of students studying and behavior, level of teaching etc.

The selection of teachers' staff was conducted carefully. The observers created the detailed lists of candidates for the post of teacher, defining their skills, level of education. These lists were discussed by the school governments,

and then were stated by the diocesan board. Analysis of these lists shows a high quality of teachers in primary schools. The tendency of the provision of school teachers with higher academic and seminary education persisted throughout the studied period.

The studying sphere of elementary religious schools were regularly checked by the members of the government. The adjustment of the learning process, the senior management ruled with the main task of spiritual institutions – to prepare the Orthodox priests that's why they preferred the learning of purely religious subjects, division courses for the major and minor

During the study period the logistics of the clerical education was a constant problem. Despite of it the orphans and the part of poor students were given the opportunity to study at public or half-public expense.

So, during the researched period a network of primary schools was created in the Kyiv diocese,. Their main tasks were to prepare competent, ethical individuals, who was worth to represent the Orthodox Church in the lands and to engage the piety local population and at the same time to educate the faithful and obedient "ideologues", followers of imperial policy.

However, it should be noted that the effective functioning of religious schools was possible through the efforts of local clergy who initiated the opening of schools, invented the means to maintain them. The Quality selection of teachers and demanding attitude to the success of pupils, the great attention to education in the spirit of Christian morality did well for schools and distinguished them among other schools and made them more attractive for studying.

*Key words:* educational activities, Kyiv Diocese clergy, religious educational institutions.

Вивчення історії Київської єпархії крізь призму просвітницької діяльності, зокрема створення й функціонування початкових навчальних закладів, сприяє об'єктивному осмисленню загального впливу православного кліру на розвиток вітчизняної освіти і культури впродовж першої половини ХІХ ст. Тому актуальним є ґрунтовний аналіз діяльності її розвитку, а також тенденцій, що формували і визначали повсякденну роботу єпархіальних навчальних закладів у зазначений період.

Об'єктом дослідження визначено: духовні навчальні заклади православного відомства початкового типу, їх фінансування і матеріальна база, учнівські контингенти, педагогічний склад, система управління. Ставиться завдання з'ясувати основні моменти діяльності православного духовництва на ниві просвітництва в Київській єпархії в першій половині ХІХ ст.

Наприкінці ХVІІІ ст. імперською владою була проведена церковно-адміністративна реформа, наслідком якої стало створення практично нової Київської єпархії. До її складу увійшла частина з відібраних від Польщі українських територій, на яких було сформовано дванадцять повітів, діяло 1323 церкви, відкрито численні православні парафії [1].

На порядку денному перед церковною ієрархією гостро постала проблема забезпечення новостворених приходів православним кліром. Так, у єпархії не вистачало 248 священиків, 892 дяків і паламарів [2]. З метою виправлення ситуації вживалися певні заходи, як то: призначення на вакантні місця колишніх уніатських священиків і переведення у єпархію духовенства з російських територій і Лівобережжя. Проте вони мали тимчасовий і невиправданий характер. Перші, з точки зору ієрархів православ'я, були ідеологічно ненадійним елементом у справі поширення серед населення благочестивих настроїв. Переведені ж православні, через бідність місцевих парафій, невдовзі залишали їх і поверталися додому.

Складність ситуації полягала не тільки у нечисленності православного кліру, а й в низькому рівні їхньої освіти. В єпархії лише четверта частина духовенства мала освіту. Решта були неграмотні й нерозвинуті. Так, Київський митрополит Гавриїл 1800 р. зазначав, що серед кандидатів на духовні посади більшість погано читала і не знала церковного статуту [3].

Такий стан речей не міг задовольнити ні державну ні церковну владу. Самодержавство, через те, що це перешкоджало здійсненню плану перетворити духовенство на провідника і поширювача віроповідданих ідей в краї. Православна церква ж не могла гідно відповідати наданому їй статусу панівної державної релігії і залучати до благочестя місцеве населення.

Підготовка нижчих кадрів духовенства та надання початкової освіти майбутнім семінаристам розпочалася із встановлення мережі повітових та парафіяльних училищ. До 1817 р. початкові знання школярі отримували в нижчих класах Київської семінарії. З введенням нового статуту (1814р.) для духовних навчальних закладів перші чотири класи відокремили від семінарії. На їх основі було відкрито Києво-Подільське повітово-парафіяльне училище. Воно було єдиною початковою православною школою в єпархії і не могла в достатній кількості забезпечити місцеві приходи освіченими пастирями.

Ініціаторами заснування нових духовних училищ виступили митрополити, місцеве духовенство. Так, митрополит Серапіон особисто контролював підготовку до відкриття запланованих училищ у Черкасах й Богуславі. Його стараннями уже 1818р. навчальні заклади змогли здійснити перший набір учнів. Окрім запланованих, на прохання місцевого духовенства були відкриті училища в Умані (1823 р.), на які місцеві жителі разом з духовенством зібрали 300 руб. і надали приміщення. Подібні звернення надходили від духовенства невеликих містечок і сіл: Таращі, Павлоччі, Василькова. Скажімо, священик Чигиринського повіту попросив дозволу в єпархіального керівництва заснувати на власні кошти парафіяльне училище у селі Болтишки. Проте ці звернення з різних причин не були задовільнені [4]. Києво-Софійське повітово-парафіяльне училище було відкрито синодом 1839р. у відповідь на обґрунтоване прохання митрополита Філарета [5].

У подальшому кількість духовних училищ поступово збільшується, станом на 1840 рік у Київській єпархії функціонувало 5 повітових й 5 парафіяльних навчальних заклади. У них навчалася, відпо-

відно, 574 і 594 особи [6]. Протягом останнього десятиліття досліджуваного періоду мережа шкіл не зазнала значних змін і не відповідала законодавчо встановленій нормі, згідно якої дозволялося мати в кожній єпархії до 30 парафіяльних училищ, а кількість повітових мала дорівнювати числу повітів.

Певна увага приділялася комплектуванню шкіл учнями. Наповненість училищ була нерівномірною. Так, Києво-Подільські училища завжди були переповнені. В рік його заснування було прийнято 503 особи. В 1820 р. школярів нараховувалося 405, станом на 1838р. їх кількість становила близько 700 осіб. Загальна кількість учнів у Києво-Софійському училищі щороку коливалася від 275 до 300 школярів. Значно менше учнів було в інших училищах: в Богуславському не перевищувала 117 осіб, Черкаському – перебувало 80 осіб [7]. З метою врівноважити склад учнів єпархіальне керівництво своїми розпорядженнями вводило повітові навчальні округи. Так, до Уманських училищ мали поступати учні Липовецького, Звенигородського, Уманського повітів; до Богуславського належали Канівський, Богуславський, Таращанський повіти; Черкаський й Чигиринський до Черкаських училищ. Києво-Подільська школа приймала дітей Київського, Радомисльського й Махновського повітів. Діти духовенства Васильківського і Сквирського повітів навчалися в Києво-Софійському училищі.

До навчальних закладів повинні були вступати всі діти духовенства єпархії віком 6-8 років. Проте батьки не поспішали відпускати дітей до школи, посилаючись на різні причини: хворобу, бідність тощо. Єпархіальне й училищне керівництво застосовувало примусові заходи. Так, священно- і церковнослужителів зобов'язували записувати своїх дітей на навчання. За невиконання цього розпорядження від них вимагали письмового пояснення і стягувався штраф. На благочинних покладалося складання додаткових списків всіх дітей духовенства з означенням їхнього віку і надання їх училищному керівництву. Духовні правління разом з благочинними контролювали відправлення дітей до училищ. Такі заходи діяли до 1856р., аж поки духівництво було звільнено від обов'язковості надавати своїм дітям виключно духовну освіту.

Окрім примусових заходів залучення дітей до навчальних закладів, діяли правила, що дозволяли набувати початкові знання вдома. Вони стосувалися бідних родин, які були не в змозі утримувати дітей у школі. Семінарське правління дозволяло наглядчам видавати таким батькам свідоцтво на навчання дітей вдома по тих предметах, які були визначені для парафіяльних училищ. Через рік діти мали складати іспити. Ті, хто не проходив випробування залишалися в училищі. Така практика була поширеною в перші роки існування училищ, дедалі таких учнів ставало все менше. Так, в Богуславському училищі 1829р. із 106 учнів тільки 6 навчалася вдома [8].

Призначенням початкових шкіл було надання освіти дітям священно- і церковнослужителів, але вчилися тут діти світських осіб – дворян, чиновників, купців, військових. Так, в Києво-Подільському училищі 1822р. із 402 учнів 72 було іностанових, 1823р. 80 осіб [9]. Поступово доступ таким учням до шкіл обмежувався спеціальними розпорядженнями, які мали на меті перетворити училища на закриті станові навчальні заклади. Згідно з постановою Комісії духовних училищ 1822р. світських дітей заборонялося зараховувати до училищ з повністю укомплектованими класами учнями духовного стану. За наявності вільних місць іностанові приймалися не в якості дійсних учнів, а як приватні – з обов'язковою платою за навчання. Суттєво обмежувалися їхні права. Так, при звільненні із школи внесена ними сума за навчання не поверталася. Замість атестата вони отримували свідоцтво про навчання і поведінку. З 1827 р. семінарське правління приписувало зараховувати тільки здібних до наук і "благонравних" при поданні ними свідоцтв про походження і віросповідання. У 1837 р. право надавати дозвіл на навчання передавалося від наглядача училища єпархіальному преосвященному. Проти різностанового складу учнів активно виступало духовне місцеве керівництво. 1834р. митрополит Євгеній через переповнення училищ і низький рівень знань світських учнів, заборонив останнім відвідувати заняття. Водночас він порекомендував керівництву навчальних закладів зараховувати до них переважно дітей православного духівництва. Проте, і на далі чимало осіб надавали перевагу духовної освіти перед світською. Таких фактів чимало. 1845 р. дворянка Базилевська у своєму проханні зарахувати сина до Києво-Софійського училища писала: "Переконана, що добра християнська моральність і релігійні відчуття, поселені в дитячій душі, становлять міцні підвалини тимчасового і вічного її щастя; переконана, що така моральність і релігійність надійніше всього можуть бути привиті при вихованні у духовних училищах". Купець Михайлівський просив прийняти його сина до училища "через бажання виховати його в душі християнського благочестя". Київський міщанин аргументував своє подання тим, що в духовних училищах особливо спостерігається моральність учнів. Деякі батьки свій вибір пояснювали дорожнечою навчання і низьким рівнем підготовки у світських навчальних закладів [10]. З часом, з політичних міркувань, дозвіл на навчання у православних школах отримали греко-католики. Семінарське правління, керуючись спеціальним наказом, приписало приймати до училищ дітей греко-католицького духовенства й світських осіб того ж віросповідання з метою "збереження всіх греко-уніатів від впливу чужої мови і звичаїв (якщо вони будуть навчатися у іноземців)". Підготовку до священницького звання проходили тут й православні іноземці: болгари, серби, чорногорці.

Загальне керівництво діяльністю духовних училищ здійснювали семінарське правління. На Преосвященних покладалася роль головних опікунів. Внутрішнє управління школами здійснювали наглядачі. Як правило, ними ставали протоієреї й ієромонахи тих церков і монастирів, при яких розміщувалися учбові заклади. Вони мали вищу освіту, були високоморальними людьми, відповідально ставилися до покладених на них обов'язків. Відтак, на них покладалася справа забезпечення училищ учнівським і викла-

дацьким складом, облаштування шкільних приміщень і забезпечення навчальних закладів необхідним обладнанням, спостереження за успішністю навчання і поведінкою учнів, рівнем викладання тощо.

Складовою і важливою проблемою, яка стояла перед училищним керівництвом, був пошук серед місцевого православного духовництва здатних до учительської діяльності осіб. На перших порах це було пов'язано з браком освічених кадрів. Пізніше низьке матеріальне забезпечення і відсутність належних побутових умов не сприяла бажанню духовенства присвятити своє життя малопrestiжній діяльності. Попри це, підбір учительських кадрів проводився ретельно. Складені спостерігачами детальні списки кандидатів на учительські посади, із означенням їхніх здібностей, освіти, подавалися на розгляд правління, потім затверджувалися єпархіальним керівництвом. Аналіз цих списків свідчить про високий якісний склад викладачів початкових шкіл. Так, при заснування Богуславського повітового училища вчителями були призначені три особи, які закінчили курс богослов'я у Київській академії, вчителем парафіяльного училища став випускник філософського курсу вищезазначеного навчального закладу. В Уманському і Черкаському училищах працювали кандидати Київської академії Гавриїл Язев й Павло Діомидов. На вчительські посади зараховували випускників місцевої семінарії, які закінчили її, як зазначалося у документах, з "успіхом не поганим" [11]. Тенденція щодо забезпечення училищ викладачами з вищою академічною і семінарською освітою зберігалася протягом всього досліджуваного періоду.

Актуальною проблемою, що заважала навчальному процесу, була плінність викладацьких кадрів. Майже у всіх школах, особливо в перші роки їх функціонування, щорічно повністю мінявся вклад вихователів. Причина крилася в низькій оплаті їх праці. Так, згідно встановленим штатам 1820р. повітові училища отримували по 2050 руб. асигнуваннями. Оклад наглядача і вчителя вищого відділення становив 350 руб. ас., вчителя нижчого відділення – 300 руб. ас. На парафіяльне училище відводилося 730 руб. на рік. Вчитель 2-го класу отримував 200 руб, 1-го – 180 руб. За затвердженими новими штатами (1836 р.), сума на утримання початкових шкіл збільшувалася і становила, відповідно: 3075 і 1000 руб ас. (286 руб. сріблом). Наглядачу повітового училища й викладачам вищих класів покладалося 525руб ас. (150 руб. 15 коп. ср.), наставникам нижчих класів 450 руб ас. ( 128 руб 70 коп. ср.). Викладачі парафіяльних училищ отримували відповідно: 300 руб. ас. (85 руб. 80 коп. ср.); 250 руб. ас. (71 руб. 50 коп. ср.) [12]. Проіснувати на такі кошти було важко. Лише окремим викладачам як винагороду за старанність видавали свічки та дрова на опалення. Через матеріальні нестатки, більшість вчителів довго не затримувались на посадах, при першій же нагоді залишали їх і займали священицькі місця. Цьому сприяла практика митрополитів надавати вчителям право першочерговості в отриманні вільного приходу. Такі привілеї, з одного боку, давали можливість залучати до шкіл кращі сили, а з іншого – через часту зміну викладачів шкодили шкільній справі. В 1832р. академічне правління поширило розпорядження, яким заборонялося звільняти вчителів серед навчального року. В подальшому вчителі при зарахуванні на посади давали письмове зобов'язання відпрацювати у школі не менше 4 років [13].

Повітові училища мали чотирикласний термін навчання. Вони поділялися на нижчі і вищі відділення. На нижчому відділенні вивчали латинську і грецьку мови, яким приділялася підвищена увага, а також катехізис, російську мову, слов'янську граматику, арифметику, нотний спів і церковний статут. На вищому відділенні продовжували вивчати вказані предмети. Окрім них, додавалися географія, священна історія та скорочена російська історія. У парафіяльному училищі в кожному класі було по одному вчителю, а в приходському – по два у кожному класі.

Перевірка знань учнів училищ проводилася тричі на рік: перед Різдом, Паскою й літніми канікулами. Іспити проходили урочисто, на них запрошувалися представники семінарського правління, часто присутніми були церковні ієрархи. За відмінні успіхи під час випробувань учні отримували публічну похвалу. Невстигаючих учнів залишали на повторний рік навчання, могли позбавити казенного утримання або поради їм поступати у причетники. Так, у Києво-Подільському повітовому училищі у 1819 р. із 286 учнів 82 були залишені на другий рік і тільки троє відраховано за віком і через нездібності до навчання. Невстигаючі учні були баластом для шкіл. Через них окремі класи були переповнені, а загальна кількість учнів училищ значно перевищувала рекомендовану кількість. До того ж, це були вже дорослі люди 20-25 років, які своїм прикладом негативно впливали на поведінку і успішність менших школярів. [14] У подальші роки керівництво училищ частіше стало звертатися до такого способу позбавлення небажаних учнів, хоча правилом це не стало. Не рідкими були випадки, коли відрахованих знову приймали до училищ за розпорядженнями єпархіального чи семінарського керівництва. Поблажливе ставлення до відрахованих закріпив Синод наказом від 31 травня 1845 р., в якому, зокрема, говорилося: "взявши до уваги, що учні училищ більш чи менш малого віку і через те, з одної боку не виявляють рішучих здібностей чи не здібностей до навчання, з іншого – поринають у ледарство через дитяче нерозуміння і через відсутність звички до класичних занять, а не через закоренілу упертість, наказує відрахованих учнів знову прийняти до училищ, не розповсюджуючи це на виключених через вік і погану поведінку" [15].

Намагаючись підняти рівень знань учнів, правління семінарії приписувало наглядачам училищ в кінці кожного місяця проводити зібрання, на яких кращих учнів хвалити та нагороджувати навчальними посібниками, а також спрямовувати зусилля на виправлення невстигаючих. Крім того, були введені так звані чорні і білі книги, куди вписувалися прізвища учнів, які відрізнялися або гарними успіхами і поведінкою, або були помічені в якихось проступках.

Для забезпечення порядку на уроках із учнів призначався так званий цензор, який мав певні функції. Він вів журнал, відмічав відсутніх і здійснював покарання учнів за наказом учителя. Через велику кількість учнів у класі вчитель не встигав перевірити виконання кожним домашнього завдання.

Допомагали йому в цьому мали кращі учні, які до початку уроку вислуховували відповіді однокласників, виставляли оцінки і доповідали результати вчителю. Батьки невстигаючих учнів мали можливість найняти для додаткових занять репетиторів із кращих учнів чи вчителів. У випадках відсутності успіхів у цих учнів, відповідальність несли репетитори.

Питанням морального виховання і дисципліни приділялася підвищена увага. Цією діяльністю опікувалися інспектори і помічники інспекторів. Правлінням семінарії розроблялися спеціальні інструкції, які мали на меті корегувати поведінку учнів, стежити за їхнім зовнішнім виглядом, не допускати випадків бійок, пияцтва та паління. Інспектори мали контролювати, які книги читають учні, щоб серед них не було "шкідливих і непристойних", спостерігати, щоб учні не відвідували публічні зібрання чи театри. Окремий пункт інструкції забороняв школярам виходити за межі училища, окрім часу, визначеного статутом, і без спеціального дозволу наглядача. За невеликі провинності помічник інспектора накладав штраф. Про значні провинності доповідали керівництву школи, яке визначало міру покарання.

Не залишалися без догляду духовенства діти і під час канікул. Згідно з розпорядженням архієпископа Філарета 1841 р. місцеві благочинні повинні були наглядати за поведінкою дітей, дивитися за тим, щоб ті регулярно ходили до церкви, брали участь у церковному читанні і поводити себе як належить "духовним вихованцям". Свої спостереження настоятелі церков чи благочинні записували у відпускних білетах учнів.

По навчальній частині початкові духовні школи підлягали ревізіям, які регулярно здійснювалися членами правління. Результати перевірок виявляли незадовільний рівень підготовки учнів, особливо в частині засвоєння богословський дисциплін, церковного співу, статуту й латинської мови. Для підвищення рівня навчання духовного юнацтва Комісія духовних училищ 1828 р. переглянула училищні статuti і через правління наказало керівникам училищ звертати особливу увагу на викладання предметів, які відносяться до духовної освіти і церковного служіння. Окрім класних занять, школярі повинні були займатися читанням і співом у церквах у вихідні та святкові дні. Учнів, які поступали у вищі класи, мали екзамінувати у присутності вчителів, в яких вони будуть навчатися. Висувалися доволі високі вимоги щодо рівня знань латинської мови. Після закінчення училища учні повинні були вільно перекладати, розуміти і говорити латиною. Від учителів вимагалася принципова і об'єктивна оцінка знань і поведінки учнів, щоб "через упереджені свідоцтва не потрапляли до духовної служби особи до неї нездібні чи її негідні".

Корегуючи навчальний процес, вище керівництво виходило із головного призначення духовних закладів – готувати православних пастирів, а відтак – перевага надавалася вивченню суто релігійних предметів, поділу дисциплін на головні і другорядні. До другорядних, необов'язкових належали арифметика, географія й історія. На їх викладання відводилося небагато часу. Присутність учнів на уроках з цих предметів не перевірялася, часто ці дисципліни об'єднувалися з головними. Так, у вищому відділенні з головним предметом, латиною, об'єднували географію й арифметику, а грецьку мову викладали разом з російською граматику й історією. Тільки за відмінні успіхи у засвоєнні релігійних предметів дітей удостоювалися похвал і подарунків, а вчителі отримували подяки і грошові винагороди. Таке штучне обмеження викладання загальноосвітніх курсів існувало до реформи духовно-навчальних закладів 1867 р.

Всебічному контролю підлягали й викладачі училищ. Своїм способом життя, професійними і моральними якостями вони мали слугувати прикладом для учнів. Проте непоодинокими на семінарських правліннях були розгяди серед вчителів випадків пияцтва, бійок, тривалої відсутності без поважних причин і зриву занять, жорстокого поводження з учнями. На наглядачів покладалося робити відмітки у послужних списках вчителів про їхню поведінку, здібності та виправлення. У 1834 р. правління Київської семінарії з метою запобігання нетверезості та безпорядків серед вчителів (що було помічено у черкаському духовному училищі) наказало, щоб вони самі складали і промовляли у церквах проповіді. При окресленні мети цієї діяльності, зокрема, зазначалося: "як для власної вправи вчителів у проповідуванні слова Божого, для чого вони й були виховані, і до чого тепер повинні готуватися, так і для користі учнів, їм довірених". Кожен вчитель мав підготувати по дві проповіді на рік і надати їх для попередньої цензури наглядачеві училища [16]. Від викладачів вимагали гуманного ставлення до школярів, з них брали розписки про не застосовування фізичних покарань. Навчання мало здійснюватися згідно загальної для всіх духовних училищ програми. Зміст і обсяг викладання контролювався шляхом перевірки конспектів вчителів, які подавалися училищному керівництву щомісячно. Навчання здійснювалося виключно за книгами, дозволеними і затвердженими Синодом. Події 1825 р., поширення таємних гуртків, опозиційно налаштованих до самодержавства, спонукало до ретельної перевірки благонадійності учительських кадрів. Згідно зі спеціальним розпорядженням (1826 р.) було взято підписки від вчителів про те, що вони не належать і не належатимуть до таємних організацій "під якою б назвою ті не існували". Якщо хтось був членом організації, то повинен був вказати назву організації, її мету й заходи для досягнення. У випадку приховування такої інформації особи підлягали покаранню як державні злочинці.

Протягом досліджуваного періоду сталою була проблема матеріального забезпечення духовно-навчальних закладів. Із припиненням грошової допомоги від казни початкові школи з 1818 до 1866 рр. утримувалися на доходи від продажу церковних свічок і на відсотки з основного академічного капіталу, який складався поступово з економічних залишків. На кожне училище відводилася обмежена сума. Так, у 1833 р. на парафіяльні училища було асигновано із Комісії духовних училищ щорічно 730 руб., повітові отримували 12 850 руб [17]. З цих сум належало утримувати навчальні заклади, облаштовувати гуртожитки, здійснювати ремонт приміщень тощо. Для підтримки життєдіяльності училищ додатково виділялася одноразова грошова допомога. Семінарським правлінням дозволялося економно використовувати гроші із благодійних внесків, заохочувалася будь-яка підтримка, що надходила від сторонніх осіб.

Попри слабе матеріальне забезпечення училищ сиротам і частині бідних учнів надавалася можливість навчатися на казенний чи напівказенний кошт. На утримання одного казенного учня 1818 р. відводилося 56 руб. (12 руб. ср.), а напівказенного – 28 руб. ас. ( 7 руб. ср.). У 1820 році сума збільшилася й, відповідно, становила 80 і 40 руб. ас. До цих сум у 1839 р. додано на кожного повного утриманця по 80 коп. сріблом і 40 коп. сріблом на напівказенного [18].

Епархіальне керівництво й семінарське правління з розумінням ставилися до родин, які були неспроможні сплачувати за навчання своїх дітей. З їхнього дозволу чисельність пільговиків перевищувала встановлену. Так, у Києво-Подільському училищі в перші роки існування при встановленому штаті в 40 повнокоштных й 40 напівкоштных місць утримувалося двічі більше дітей. В 1830р. кількість утриманців повітового й парафіяльного училищ становила понад 200 осіб. У Києво-Софійському училищі пільговиків було 175 осіб [19]. Для їх утримання використовували різні можливості. Наприклад, митрополит Серапіон надавав ті приходи учням-сиротам, священники яких сплачували їхнє перебування у бурсі. За розпорядженням епархіального керівництва духовенство зобов'язувалося вносити до консисторій вінчекову суму, яка йшла на підтримку бідних учнів. Деякі школярі виховувалися на опікунські кошти, що надходили від монастирів, церков, митрополитів, єпископів, редакцій православних журналів. Траплялися випадки, коли допомога надходила від викладачів шкіл. Так, інспектор Богуславського училища П. Діомидов утримував учня-сироту. Щедрі добродійні внески робили церковні ієрархи. Так, митрополит Філарет щорічно на власний кошт утримував понад 20 учнів Київської єпархії. Пожертвування Архієпископа Євгенія протягом його життя становили суму 25000 руб. і спрямовувалися на підтримку обдарованих школярів [20].

Отже, протягом досліджуваного періоду в Київській єпархії була створена мережа початкових навчальних закладів. Головне завдання, що на них покладалося – готувати грамотних, моральних осіб, гідних представляти православну церкву в краї і привертати до благочестя місцеве населення, а одночасно виховувати вірних та слухняних "ідеологів", провідників імперської політики.

Водночас варто зазначити, що ефективне функціонування духовних шкіл стало можливим завдяки зусиллям місцевого духовенства, яке ініціювало відкриття навчальних закладів, винаходило засоби для їх утримання. Якісний підбір вчителів та вимогливе ставлення до успішності школярів, підвищена увага до виховання їх у дусі християнської моралі спрацьовували на користь училищам, вирізняли їх серед інших навчальних закладів і робили їх привабливими для навчання.

#### Література

1. Покровский И.М. Епархиальное устройство Русской церкви в царствование императора Павла I /И.М. Покровский // Православный собеседник. – 1914. – Ч.1. – С.52-87.
2. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1-е. СПб., 1830. – Т.22. – № 15978. – С.95-97.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України) – Ф.127. – Оп.354. – Од.зб.17. – Арк.1.
4. Краткий исторический очерк Киево-подольского уездно-приходского духовного училища после его открытия 1817г. до нашего времени // Киевские епархиальные ведомости. – 1878. – № 13. – С. 379-380.
5. Сергей (Василевский) Высокопреосвященный Филарет в схимомонашестве Феодосий (Амфитеатров) митрополит Киевский и Галицкий и его время. – Казань, 1888. – Т.3. – С. 77.
6. Извлечение из отчета обер-прокурора Св. Синода за 1840г. – СПб, -1841. – С. 49, 59.
7. Троцкий П. По поводу семидесятилетнего юбилея Киевской духовной семинарии / Протоиерей П. Троцкий // Киевские епархиальные ведомости. – 1893. – № 21. – С. 749-750.
8. Корольков К. Богуславское бездно-приходское училище в пятидесятилетний период существования /К. Корольков // Волыньские епархиальные ведомости. – 1879. – № 23. – С. 6
9. Краткий исторический очерк Киево-подольского уездно-приходского духовного училища после его открытия 1817г. до нашего времени // Киевские епархиальные ведомости. – 1878. – № 13. – С.383.
- 10.Сергий (Василевский) Высокопреосвященный Филарет в схимомонашестве Феодосий (Амфитеатров) митрополит Киевский и Галицкий и его время. – Казань, 1888. – Т.3. – С.92-93.
11. Петров П. История Киевской духовной семитнарии (1817-1917) /П. Петров. – К., 1918. – С. 40-42.
12. Кремененецкое мужское училище // Волыньские епархиальные ведомости. – 1900. – № 25. – С. 834, 837.
13. Краткий исторический очерк Киево-подольского уездно-приходского духовного училища после его открытия 1817г. до нашего времени // Киевские епархиальные ведомости. – 1878. – № 13. – С.382.
14. Олесницкий И. Исторические сведения о Каменецком и Барском духовных училищах / И. Олесницкий // Подольские епархиальные ведомости. – 1891. – № 21. – С. 426.
15. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – Т.20. – С. 436.
16. Богуславское уездно-приходское училище в пятидесятилетний период его существования // Киевские епархиальные ведомости. – 1868. – № 14. – С. 4-5.
17. Рожко В.Є. Духовні православні освітні заклади Волині Х-XXст. Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко. – Луцьк, – 2002. –С. 103.
18. Краткий исторический очерк Киево-подольского уездно-приходского духовного училища после его открытия 1817г. до нашего времени // Киевские епархиальные ведомости. – 1878. – № 13. – С.453.
19. Троцкий П. Киево-Софийское уездно-приходское духовное училище / Свящ. П. Троцкий // Киевские епархиальные ведомости. – 1868. – № 9. – С. 730.
20. Киевское епархиальное попечительство о бедных духовного звания // Киевские епархиальные ведомости. – 1892. – № 17. – С. 640, 646.

## References

1. Pokrovskii I.M. Eparkhial'noe ustroistvo Russkoi tserkvi v tsarstvovanie imperatora Pavla I / I.M. Pokrovskii // Pravoslavnyi sobesednik. – 1914. – Ch.1. – S.52-87.
2. Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 1-e. SPb., 1830. – T.22. – № 15978. – S.95-97.
3. Tsentralnyi derzhavnyi istorichnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy) – F.127. – Op.354. – Od.zb.17. – Ark.1.
4. Kratkii istoricheskii ocherk Kievo-podol'skogo uezdno-prikhodskogo dukhovnogo uchilishcha posle ego otkrytiia 1817g. do nashego vremeni // Kievskie eparkhial'nye vedomosti. – 1878. – № 13. – S. 379-380.
5. Sergii (Vasilevskii) Visokopreosviashchennyi Filaret v skhimomonashestve Feodosii (Amfiteatrov) mitropolit Kievskii i Galitskii i ego vremia. – Kazan', 1888. – T.3. – S. 77.
6. Izvlechenie iz otcheta ober-prokurora Sv. Sinoda za 1840g. – SPb., -1841. – S. 49, 59.
7. Trotskii P. Po povodu semiadisietletnego iubileia Kievskoi dukhovnoi seminarii / Protoierei P. Trotskii // Kievskie eparkhial'nye vedomosti. – 1893. – № 21. – S. 749-750.
8. Korol'kov K. Boguslavskoe bezdno-prikhodskoe uchilishche v piatidesiatiletanii period sushchestvovaniia / K. Korol'kov // Volynskie eparkhial'nye vedomosti. – 1879. – № 23. – S. 6/
9. Kratkii istoricheskii ocherk Kievo-podol'skogo uezdno-prikhodskogo dukhovnogo uchilishcha posle ego otkrytiia 1817g. do nashego vremeni // Kievskie eparkhial'nye vedomosti. – 1878. – № 13. – S.383.
10. Sergii (Vasilevskii) Visokopreosviashchennyi Filaret v skhimomonashestve Feodosii (Amfiteatrov) mitropolit Kievskii i Galitskii i ego vremia. – Kazan', 1888. – T.3. – S.92-93.
11. Petrov P. Istoriia Kievskoi dukhovnoi semitnarii (1817-1917) /P. Petrov. – K., 1918. – S. 40-42.
12. Kremenenetskoe muzhskoe uchilishche // Volynskie eparkhial'nye vedomosti. – 1900. – № 25. –S. 834, 837.
13. Kratkii istoricheskii ocherk Kievo-podol'skogo uezdno-prikhodskogo dukhovnogo uchilishcha posle ego otkrytiia 1817g. do nashego vremeni // Kievskie eparkhial'nye vedomosti. – 1878. – № 13. – S.382.
14. Olesnitskii I. Istoricheskie svedeniia o Kamenetskom i Barskom dukhovnikh uchilishchakh / I. Olesnitskii // Podol'skie eparkhial'nye vedomosti. – 1891. – № 21. – S. 426.
15. Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. – Sobranie 2-e. – T.20. – S. 436.
16. Boguslavskoe uezdno-prikhodskoe uchilishche v piatidesiatiletanii period ego sushchestvovaniia // Kievskie eparkhial'nye vedomosti. – 1868. – № 14. – S. 4-5.
17. Rozhko V.Ye. Dukhovni pravoslavni osviti zaklady Volyni X-XX st. Istoryko-kraieznavchy narys / V. Rozhko. – Lutsk, – 2002. – S. 103.
18. Kratkii istoricheskii ocherk Kievo-podol'skogo uezdno-prikhodskogo dukhovnogo uchilishcha posle ego otkrytiia 1817g. do nashego vremeni // Kievskie eparkhial'nye vedomosti. – 1878. – № 13. – S.453.
19. Trotskii P. Kievo-Sofiiskoe uezdno-prikhodskoe dukhovnoe uchilishche / Sviashch. P. Trotskii // Kievskie eparkhial'nye vedomosti. – 1868. – № 9. – S. 730.
20. Kievskoe eparkhial'noe popechitel'stvo o bednykh dukhovnogo zvaniia // Kievskie eparkhial'nye vedomosti. – 1892. – № 17. – S. 640, 646.

УДК 069.41.5(477.41)

**Більченко Інна Валеріївна**  
старший науковий співробітник,  
Національний історико-етнографічний  
заповідник "Переяслав"  
e-mail: [Niez\\_bilchenko@ukr.net](mailto:Niez_bilchenko@ukr.net)

### **СТАНОВЛЕННЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ У М. ПЕРЕЯСЛАВІ-ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ: 40–60-і роки ХХ ст.**

Стаття присвячена основним процесам становлення визначної музейної установи України – Національного історико-етнографічного заповідника "Переяслав". На основі архівних джерел Державного архіву Київської області та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України зроблено припущення, що основним каталізатором створення Заповідника в м. Переяславі-Хмельницькому стало святкування на державному рівні 300-ліття Переяславської Ради та призначення на посаду директора Михайла Івановича Сікорського. Зазначено деякі аспекти відкриття перших музейних експозицій Переяславщини (Археологічний музей, Меморіальний музей архітектора В.Г. Заболотного), що увійшли до структури музейного комплексу. Визначено передумови створення першого на території України скансену – Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

*Ключові слова:* музей, нерухома пам'ятка, експозиція, колекція, культура, скансен.

*Більченко Інна Валеріївна, старший науковий співробітник, Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав"*

#### **Становление музейного дела в г. Переяславе-Хмельницком: 40-60-е годы ХХ в.**

Статья посвящена основным процессам становления выдающегося музейного учреждения Украины – Национального историко-этнографического заповедника "Переяслав". На основании архивных источников Государственного архива Киевской области и Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины сделано предположение, что главным катализатором создания Заповедника в г. Переяславе-Хмельницком стало празднование на государственном уровне 300-летия Переяславской Рады и назначение на пост директора музея Михаила Ивановича Сикорского. Отмечено некоторые аспекты открытия первых музей-